

Rusko v současné Střední Asii — návrat nebo kontinuita? Případ Tádžikistánu

SLAVOMÍR HORÁK

Russia in contemporary Central Asia: comeback or continuity? The case of Tajikistan.

Abstract: The dissolution of the USSR and creation of the New Independent States (NIS) was accompanied by a rapid deterioration in relationships between the component republics. With the disputable exception of the Baltic States, the close dependence of the NIS members on Russia dominated their foreign policies. This reliance was expressed at all levels – political, economic, and particularly social. In this respect, Central Asia became characteristic example.

However, Tajikistan is a special case since its dependency on Moscow became a question of survival for the Tajik regime. During the civil war of 1992 to 1997, the Russian armed forces in the country guaranteed at least some stability for president Rahmonov's government. The conflict prioritised the military and military-political spheres as the determining factors of the countries' relationship. The formation of a permanent Russian military base in Tajikistan serves to underline this partnership. Yet the ratification of the corresponding agreement was, at least until 2004, one of Dushanbe's few tools for putting pressure on Russia, particularly in the context of the US's military presence in the region.

Military cooperation is closely linked to economic cooperation. Many companies in Tajikistan are owned by oligarchs close to president Putin. For example, Oleg Deripaska's aluminium company, RusAl, bought a majority stake in the aluminium factory in Tursunzode, which produces a substantial portion of Tajikistan's GDP. In addition, Anatolij Chubays, director of the Russian state-owned United Energy Systems of Russia, has expressed an interest in the construction of massive dams on the Vanch River. The question is whether projects such as this can be realised.

Nevertheless, these economic projects do not affect the majority of Tajiks. At the local level, people are primarily preoccupied with social relations. In addition to the ethnic and linguistic links between Russians and Tajiks (on both internal and external levels), a key role is played by labour migration. A huge number of Tajiks leave the country in search of work in Russia. This has implications for the domestic policies of both countries, as well as for their relationship.

The above-mentioned levels of Russian-Tajik interaction show that, at least in the case of Tajikistan, we can talk about a consolidation of Russia's position in Central Asia, but not about a Russian comeback to Central Asia.

Key words: Tajikistan, Russia, Central Asia, military presence, economic co-operation.

Vnějšímu pozorovateli se zdá, že ruská politika zažívá v posledních dvou až třech letech razantní návrat do Střední Asie. Po operaci „Trvalá svoboda“ a po pevném usazení amerických základů v regionu analytici předpokládali vyklizení ruských pozic z této oblasti. Ruští komentátoři na podzim roku 2001 často vyčítali prezidentu Putinovi, že se tak lehce vzdal regionu, kde mělo Rusko své životní zájmy.

Skutečnost se však ukázala mnohem složitější. Středoasijské režimy sice velmi ochotně přijímaly americké peníze, avšak mnohem méně přívětivě akceptovaly kritiku svých systémů, ať již ze strany State Departmentu, nebo amerických nevládních organizací.

V této chvíli se na středoasijské scéně jakoby znovu objevilo Rusko, tentokrát posílené vysokými cenami strategických surovin a slícím potenciálem místních ekonomických elit. I tento „návrat“ je ovšem spíše sporný. Otázkou totiž zůstává, zda Rusko z tohoto regionu vůbec někdy odešlo, tedy zda můžeme hovořit o jeho návratu. Vcelku logickým se stalo snížení obchodní výměny nebo politických kontaktů mezi oběma zeměmi. Rovněž tak bylo možné předpokládat diverzifikaci nově se rodící zahraniční politiky středoasijských států do dalších vektorů. Přesto Rusko zůstalo významným hráčem ve středoasijské oblasti.

Jednou ze zemí regionu, které si zachovaly tradiční přízeň vůči Moskvě, se stal Tádžikistán. Na něm lze dobře demonstrovat trvalost ruské přítomnosti ve Střední Asii. Nehledě na veškeré další zahraničněpolitické směry tádžického režimu (Čína, Afghánistán, jižní Asie, západní Evropa či Spojené státy), zůstalo Rusko pro prezidenta Rahmónova rozhodujícím partnerem při zajišťování bezpečnosti, a dokonce vlastní existence vlády v Dušanbe.¹ Ve vztazích mezi Ruskem a Tádžikistánem došlo navíc v roce 2004 k několika dalším posunům, jež mohou být interpretovány jako zásadní úspěch Ruska.

Následující konzultace by se měla zabývat především otázkou kontinuity, respektive diskontinuity rusko-tádžických vztahů s občasným induktivním, avšak výběrovým srovnáním s ostatními státy regionu (především s Kyrgyzstánem a s Uzbekistánem). Nejprve je analyzována zahraniční politika Tádžikistánu, která přechází do souhrnného přehledu rusko-tádžických vztahů od 19. století až do současnosti. V dalších částech je převážně analytickou metodou sledována spolupráce obou zemí v politické, vojenské, ekonomické a sociální rovině.

SPECIFIKA TÁDŽICKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY

Na počátku své samostatné existence byla tádžická zahraniční politika soustředěna jednak na dosažení příznání vlastní nezávislosti, jednak na navázání diplomatických kontaktů s nejvýznamnějšími zeměmi světa a regionu. Do tohoto procesu od roku 1992 zasáhla občanská válka, která odkládala vypracování jakékoli smysluplnější zahraničněpolitické koncepce (Horák, 2005, s. 148–155). Jednotlivé skupiny v rámci konfliktu se z pochopitelných důvodů orientovaly na různé země. Opoziční strany, zejména Islámská strana obrody, hledaly podporu v Íránu a v Afghánistánu s odvoláním na tradiční kulturní, jazykové a náboženské vazby. Uznávaný vůdce afghánských Tádžiků Ahmad Šáh Masúd udržoval s tádžickou opozicí těsné kontakty. Naproti tomu postkomunistické vedení se soustředilo především na podporu Ruska a Uzbekistánu. Obě země považovaly opoziční síly za zdroj islámského fundamentalismu, který se mohl rozšířit do ostatních částí postsovětského prostoru. Prouzbecká elita ze severu země tradičně dominovala sovětskému Tádžikistánu. V průběhu konfliktu se však k moci dostala silně proruská elita z jihotádžického Kuljóbu a okolí, jejímž představitelem se měl stát předseda Nejvyššího sovětu a od roku 1994 i prezident republiky Emómali Rahmónov. V rámci občanské války se kuljóbští polní velitelé nehdrali s nikým dělit o moc na svých „lénech“. Po ukončení bojů v roce 1997 prezident a jeho kuljóbská (respektive dangarinská) elita dokázali centralizovat moc ve svých rukou. Nová vůdcovská generace se již nechtěla dělit s dalšími mocenskými skupinami v zemi, často podporovanými ze zahraničí. Orientace na Moskvu v danou chvíli pro Rahmónova představovala jedinou možnou alternativu.

Tento základní kurz tádžické zahraniční politiky zůstal zachován až do podzimu roku 2001. Likvidací tálibánského režimu v Afghánistánu se radikálně snížila jedna z vážných bezpečnostních hrozeb pro zemi. Nezanedbatelný byl i finanční efekt mezinárodní operace. Na letišti v Dušanbe a na letecké základně v Kuljóbu přistávala letadla francouzské, americké či britské armády, což přineslo státu mnohamilionové příjmy. Řada humanitárních organizací zahajovala svou činnost na severu Afghánistánu právě z tádžického území, což mělo doplňující (byť krátkodobý) finanční efekt. Američané přislíbili investovat v Tádžikistánu až jednu miliardu dolarů, pokud by v zemi přestala fungovat ruská vojen-

ská základna (Сергиенко, 2004). Prezident Rahmónov byl přijat v několika západoevropských zemích, což bylo pro něj v minulosti prakticky nemyslitelné vzhledem k okrajovému zájmu západního světa o Střední Asii i o samotný Tádžikistán (Борисов, 2003). Tyto skutečnosti vedly k posunu zahraniční politiky Tádžikistánu směrem k západním velmocím, a tím i k určité korekci strategického partnerství s Ruskem. Váznoucí splnění slibů západních velmocí a jejich podmínění některými podmínkami (např. „uspíšením demokratizačního procesu“ v zemi) tak Tádžikistán vrátilo zpět do ruského orbitu. Konkurence jiných zemí přesto umožňuje Tádžikistánu vytěžit maximální možné ústupky ze strany Moskvy. To potvrdily i závěry poslední krize v rusko-tádžických vztazích na jaře roku 2004, která bude podrobněji analyzována dále.

Přestože se Rusko stalo strategickým partnerem pro Tádžikistán, rozvíjela se spolupráce s dalšími státy. Podobně jako ostatní země regionu nová republika vyhlásila tzv. „mnohovektorovou zahraniční politiku“, spojenou s ustanovením diplomatických vztahů a s hledáním zdrojů ekonomické pomoci v různých vektorech. V menší míře se podařilo nalézt tuto podporu v Íránu nebo v Číně. Obě země dodnes pomáhají Tádžikistánu především ve sféře budování a rekonstrukce infrastruktury. Írán také každoročně vyděluje několik stovek stipendií pro tádžické studenty.² Tádžikistán však od Íránu očekával finanční pomoc na dokončení rozsáhlých energetických projektů, zejména na dostavbu a výstavbu několika přehrad na řece Vachš. Jako již mnohokrát v minulosti se však ukázalo, že Írán není schopen financovat podobné projekty, a tak iniciativu v tomto směru opět převzalo Rusko. Rusko-íránské vztahy navíc nutí Teherán korigovat svou politiku ve Střední Asii s ohledem na svého momentálně klíčového spojence v Moskvě.

Prioritou čínského vektoru tádžické zahraniční politiky se stalo otevření silnice přes pohraniční přechod Karsu ve východním Pamíru, který byl oficiálně otevřen v květnu 2004 (Caudob, 2001, s. 73). Tato trasa může vést ke zlevnění tolik žádaného čínského zboží na tádžických trzích.³ Čína i Írán také vyčlenily pro Tádžikistán humanitární pomoc ve výši několika desítek milionů dolarů. V jejím rámci např. v Dušanbe jezdí „autobusy tádžicko-čínského přátelství“.

Ve středoasijském regionu je pro Dušanbe nejdůležitějším státem Uzbekistán. Vzájemné vztahy obou zemí prošly však od počátku jejich samostatnosti velmi problematickým vývojem, který měl pro Tádžikistán spíše negativní důsledky. Taškent usiluje o hegemonii v oblasti, včetně snahy o zasahování do dění v Tádžikistánu (Rubin, 1994; Horsman, 1999). V tádžické politice byly však prouzbecké elity odstaveny od moci. Obavy Taškentu z růstu islámského fundamentalismu a z nestability v Tádžikistánu vyústily ve faktickou blokádu země; byla přerušena většina autobusového, železničního i leteckého spojení a zaveden vízový režim vůči občanům Tádžikistánu. Vztahy mezi oběma státy lze již dlouhou dobu označit za latentně napjaté, a to nehledě na vzájemné schůzky na nejvyšší úrovni na nejrůznějších summitech.

Z ostatních zemí lze konstatovat větší spolupráci s Kyrgyzstánem, který má s tádžickou stranou mnoho společného. Jde o relativně malé země, v nichž nejsou výrazné zásoby strategických surovin s výjimkou vodních zdrojů, které zásobují většinu Střední Asie. Oba státy jsou rovněž výrazně proruský zaměřené bez snahy o větší samostatnost v zahraniční politice. Vztahy obou zemí komplikuje však jejich vzájemná komunikační izolace.⁴ Další otázkou ve vztazích těchto dvou států je jejich další vývoj po pádu režimu kyrgyzského prezidenta Askara Akajeva v březnu 2005. Prezident Rahmónov si evidentně uvědomil nebezpečí rozšíření podobných událostí do dalších středoasijských zemí.

Události v Afghánistánu ovlivňovaly vývoj v Tádžikistánu od počátku jeho samostatné existence. Na území jižního souseda rozložili své základny příslušníci islámské a demokratické opozice, avšak proruská vláda v Dušanbe zároveň uznávala režim prezidenta Rabbáního, který se snažil o zprostředkování mírových jednání mezi zneprátelenými stranami tádžického konfliktu. Nástup režimu Tálibánu, který nebyl přijatelný ani pro většinu opozičních polních velitelů, se stal jedním z významných katalyzátorů podpisu mírové smlou-

vy mezi Rahmónovem a představitelem opozice Saídem Abdulló Núríem (*Abdullaev – Babachanov, 1997, s. 22–23; Rashid, 2001, s. 104*). Tádžikistán poté nový afghánský režim odsoudil a zcela jednoznačně podpořil Severní alianci v čele s Ahmadem Šáhem Masúdem. Ruská vojenská podpora tohoto legendárního velitele směřovala právě přes Tádžikistán a na jeho území měl Masúd své základny. I z tohoto důvodu se Tádžikistán na podzim roku 2001 jednomyslně přidal k protiteroristické koalici ve válce proti hnutí Tálibán.

Do té doby byl Tádžikistán prakticky stranou zájmu západních velmocí. Západní velmocí se zde angažovaly zejména v rámci humanitární pomoci Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), jíž je Tádžikistán členem. OBSE vybudovala svou misi v Tádžikistánu a zasáhla i do mírových rozhovorů, stejně jako do některých momentů vnitropolitického uspořádání (např. příprava nové tádžické ústavy z roku 1995).⁵ Od konce války se ovšem počet pracovníků mise (až 200 osob ze zahraničí) prakticky nezměnil, přičemž nelze říci, že tento počet vždy odpovídá efektivitě pomoci.

Výrazně úsilí v rámci mírového procesu zaznamenala mise OSN v Tádžikistánu. Představitel této organizace G. D. Merrem byl jedním z těch, kteří podepsali mírovou dohodu jako zprostředkovatelská strana. Po uzavření míru se OSN částečně podílí na rozvojových projektech v Tádžikistánu. I v tomto případě počet jejích pracovníků rovněž často neodpovídá reálně dosaženým výsledkům.

Tádžikistán tak zůstává relativně málo zajímavou zemí, o niž projevují zájem především ty státy, pro něž by Tádžikistán mohl představovat určitá bezpečnostní rizika (nové kolo konfliktu, přeprava drog z Afghánistánu přes tádžickou hranici). Takovými zeměmi jsou zejména sousedé Tádžikistánu, kteří však nemají prostředky pro snížení bezpečnostních rizik, a Rusko, které má tyto prostředky limitované, nehledě k samotné problematice podobných bezpečnostních garancí. Tato okrajová poloha Tádžikistánu nevyplývá z jeho současné geopolitické situace, naopak jde o dlouhodobou historickou zkušenost. Výjimku tvoří pouze období, kdy se dnešní tádžické území stalo součástí pohraničních diplomatických i ozbrojených sporů.

HISTORICKÝ VÝVOJ RUSKO-TÁDŽICKÝCH VZTAHŮ

Horské oblasti dnešního Tádžikistánu byly dlouhou dobu jen těžko dostupné a špatně ovladatelné pro středoasijské vládcy. I v době dobývání Střední Asie Ruskem zůstávala tato oblast jednou z posledních připojených součástí carského Ruska. V roce 1895 došlo k definitivnímu rozdělení sfér vlivu mezi Britskou Indií a Ruskou Střední Asií, která stanovila hranice Ruska na řece Pjandž. Ve stejném období byly postaveny hraniční posty ruské armády ve všech významných centrech pamírského regionu (např. v Murgabu na čínském pomezí, v Chorogu nebo v jižním Tádžikistánu). Kolonizace dnešního tádžického území však až do pádu carského Ruska zůstávala slabou v porovnání s dalšími, snáze dostupnými teritorii středoasijského regionu.

Pro nové sovětské vedení ve Střední Asii se ve dvacátých letech minulého století stala otázka afghánské hranice jednou z priorit. Do Afghánistánu totiž utekla značná část populace, spojená s Bucharským emirátem, včetně osoby posledního bucharského emíra. Z dnešního Tádžikistánu uprchla celá řada místních *bejů* (vládců), kteří do revoluce fakticky kontrovali těžko přístupné regiony Pamíru. Zejména po druhé světové válce byla velká pozornost udělena rozvoji infrastruktury, průmyslu a intenzifikaci zemědělství. Hranice s Afghánistánem byla důvodem k posílení existujících pohraničních postů, na nichž sloužili zejména ruští vojáci. V sociální sféře došlo k silné rusifikaci obyvatelstva, která je patrná až do současnosti, a to i v nejvzdálenějších horských oblastech, kde značná část obyvatel dodnes hovoří rusky (na rozdíl např. od podobných oblastí Kyrgyzstánu, Uzbekistánu nebo Kavkazu). Projevila se zde především vyšší míra migrace obyvatelstva do ruskojazyčných regionů.

Občanská válka, která vypukla po rozpadu SSSR, oslabila centrální orgány republiky a přivedla tádžickou ekonomiku k faktickému krachu. Navzdory nejednoznačnosti ruské

politiky vůči bývalým sovětským republikám si Rusko dokázalo v Tádžikistánu udržet postavení hegemonu (Arman, 2004). Republika s nepatrnými zásobami strategických surovin nepřitahovala – na rozdíl od Kazachstánu, Uzbekistánu či Turkmenistánu – pozornost ostatních vnějších hráčů.

V době občanské války se Rusko fakticky stalo garantem existence tádžického prokomunistického vedení pod záminkou zachování mírotvorné mise v rámci Společenství nezávislých států (SNS). Do značné míry šlo o politický a vojenský protektorát Ruska. Zahraněční politika Kremlu v této době byla určujícím faktorem i pro tádžické vedení.

S ohledem na občanský konflikt není s podivem, že ve vzájemné spolupráci převládala v první polovině devadesátých let politicko-vojenská oblast, o níž bude řeč na následujících stránkách. V mnohem menší míře se projevovala ekonomická spolupráce s výjimkou jednostranného proudu nelegálních narkotik z Afghánistánu, pro něž byl nestabilní Tádžikistán jednou z hlavních tranzitních tras. Tento problém se proto pochopitelně stal nedílnou součástí politických i vojenských vztahů obou zemí.

POLITICKÉ A DIPLOMATICKÉ VZTAHY

Od počátku roku 1992 probíhají velmi intenzivní politické kontakty mezi oběma zeměmi na všech úrovních. Pro vládu postkomunistického vedení republiky v čele s předsedou Nejvyššího sovětu a pozdějším prezidentem Emómali Rahmónovem se Rusko stalo nejdůležitějším partnerem v politické sféře. Významný impulz ve vztazích mezi Ruskem a vládou v Dušanbe představovala především schůzka tádžického vedení s ruskou stranou na nejvyšší úrovni v květnu 1993 a poté první oficiální návštěva prezidenta Rahmónova v nově ustavené funkci prezidenta republiky v září 1995. V jejich rámci byly podepsány základní dokumenty, jež právně podpořily oboustranné vztahy. V rámci první uvedené schůzky byla podepsána zejména *Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci* a řada dokumentů, které upravovaly status ruských vojenských jednotek v Tádžikistánu.⁶ Na druhé zmíněné schůzce byla tato smlouva doplněna *Deklarací o dalším prohloubení a rozšíření mnohostranné spolupráce mezi Republikou Tádžikistán a Ruskou federací* (Caidov, 2001, s. 11). Všechny tyto kroky jednoznačně směřovaly k podpoře vládní strany proti opozičním silám, což v první fázi mírového procesu bránilo Rusku přijmout roli neustranného zprostředkovatele (*Центральная Азия до и после 11 сентября: геополитика и безопасность*, 2002).

V tomto směru se úloha Ruska v Tádžikistánu aktivizovala především po nástupu Jevgenije Primakova na post ministra zahraničí v lednu 1996. Teprve poté se Rusko stalo rozhodujícím hráčem v tádžickém mírovém procesu. Právě v Moskvě proběhlo několik kol mírových jednání, na nichž byly podepsány významné dokumenty mírového uspořádání.⁷ Symbolickou tečkou za občanskou válkou uskutečnily obě zneprátené strany na konci června 1997 rovněž v Moskvě, kde byla uzavřena mírová dohoda (Horák, 2005, s. 221–223).

I po válce se charakter dvoustranné spolupráce v zásadě nezměnil. V symbolické rovině se rovina dvoustranných politických vztahů projevila na četných schůzkách a na dvoustranných summitech. Nástup prezidenta Putina znamenal další výraznější posun vývoje ve vztazích Ruska a středoasijských států. Pro Rusko se tato oblast stala jedním z prioritních bodů v postsovětském prostoru. Moskva preferovala především své geopolitické zájmy, zatímco Tádžikistán, stejně jako další státy vítaly spíše ekonomickou pomoc a spolupráci. V tomto směru však Rusko do roku 2001 nevyvíjelo výraznější aktivitu.

Konkurenci začalo Rusko v Tádžikistánu pociťovat především po zahájení antiteroristické operace proti afghánskému hnutí Tálibán na podzim roku 2001. Na rozdíl od Uzbekistánu nebo Kyrgyzstánu zde sice nebyly vybudovány vojenské základny, ale možnosti americké pomoci poukázaly na slabost Ruska v tomto směru. Dosavadní loajalita tádžického vedení vůči Rusku se stala minulostí a přísliby finanční pomoci ze strany USA umožnily prezidentu Rahmónovovi větší samostatnost v zahraniční politice, umocněnou několika požadavky vůči Moskvě, které do té doby zaznívaly pouze sporadicky. V letech

2002–2003 tak lze pozorovat jisté ochlazení rusko-tádžických vztahů, které se podařilo normalizovat až na jaře roku 2004 po několika jednáních na nejvyšší úrovni.

V průběhu roku 2004 a na počátku roku 2005 proběhlo několik schůzek na nejvyšší úrovni, zakončených poměrně silnými činy nebo deklaracemi (nehledě na jejich pozdější problematickou realizaci). Na podzim roku 2004 prezident Putin slavnostně otevřel stálou ruskou základnu v Tádžikistánu. Ze schůzky v dubnu 2005 vyplývala Rahmónovova snaha o vyjádření podpory ze strany Ruska po předchozích událostech v Kyrgyzstánu (*Боробоев, 2005*). Moskva při těchto událostech zjevně neoplývala snahou zachovat za každou cenu režim výrazně proruského prezidenta Akajeva. Lze proto očekávat, že by podobný osud mohl potkat i další středoasijské vůdce, včetně tádžického prezidenta.

Kromě dvoustranné politické spolupráce je nutné připomenout setkání představitelů Ruska a Tádžikistánu v rámci integračních organizací, jichž jsou obě země členy. Jde především o Eurasijské ekonomické společenství (o bývalou Celní unii, k níž se Tádžikistán připojil v roce 2000), o Šanghajskou organizaci spolupráce, o Dohodu o kolektivní bezpečnosti či o Středoasijské společenství, jehož členem se Rusko stalo v roce 2004. Závazky, vyplývající z členství v těchto organizacích, však rusko-tádžické vztahy spíše doplňují o tuto mnohostrannou dimenzi. Jejich reálný dopad na dvoustranné politické vztahy je spíše v řečnické rovině a obvykle se projevuje v závěrečných komuniké summitů obou zemí.

Ve srovnání s významem ostatních středoasijských států má Tádžikistánem velmi intenzivní politické kontakty s Ruskem. Svědčí o tom nejen počet delegací, které odlétají z Dušanbe do Moskvy, ale především poměrně značná četnost návštěv v opačném směru, včetně přijetí na nejvyšší úrovni. V letech 1992–2004 pobývali ruští prezidenti v Tádžikistánu téměř každý rok, což nelze říci o většině zemí regionu s výjimkou Kazachstánu. I to svědčí o významu, který Kreml přisuzuje této bývalé sovětské republice.

VOJENSKÉ VZTAHY

Nehledě na posílení ekonomické spolupráce mezi oběma zeměmi v posledních letech zůstává vojenská sféra hlavní oblastí vzájemných vztahů obou států, která je posuzována na všech dvoustranných summitech i na mnohostranné úrovni. Rusko a jeho vojenská angažovanost v zemi zůstává hlavním garantem územní celistvosti a stability tádžického režimu. Níže v textu je podrobně analyzován vývoj pohraničních vojsk a 201. motostřelecké divize.

Kromě těchto dvou základních bodů existuje i velmi těsná spolupráce na úrovni ministerstev obrany. Již od roku 1994 působili v tádžické vládní armádě ruští vojenští poradci.⁸ Tato spolupráce byla prohloubena na základě dohody obou zemí z ledna 1997, jíž byl ustaven post tzv. „hlavního vojenského poradce“ při ministru obrany Republiky Tádžikistán, který fungoval jako styčný důstojník Ruska v tádžické armádě a mohl ovlivňovat její chod, nákupy vojenské techniky i výcvik tádžické armády.⁹

Na území Tádžikistánu ruská strana udržuje ještě jeden významný strategický bod z doby Sovětského svazu. Jde o opticko-elektronický komplex vyhledávání orbitálních družic „Okno“ v Nureku, který je považován za jedno z nejmodernějších zařízení svého druhu. I tento bod byl součástí jednání mezi tádžickou a ruskou stranou v červnu 2004, v jejichž rámci tádžický prezident požadoval až 50 mil. \$ ročně za pronájem této stanice. V konečném důsledku bude základna poskytnuta Rusku na 49 let, a to za cenu odepsání 240 mil. \$ z tádžického dluhu vůči Rusku (*Арман, 2004*). Právně byla celá záležitost ošetřena v době návštěvy ruského ministra obrany Sergeje Ivanova v Dušanbe dne 7. 4. 2005.¹⁰

Rozhodující jsou pro tádžickou armádu i dodávky techniky. Nehledě na některé dílčí dary americké armády zůstává těžišťe výzbroje tádžické armády v ruské technice. Tádžikové navíc mohou nadále těžit z rozhodnutí Ruska, podle něhož bude vojenská technika dodávána státům Organizace dohody o kolektivní bezpečnosti (ODKB) za vnitroruské ceny (*Волк, 2004*).

Ruská vojenská základna

Jde o jeden z posledních pozůstatků Sovětské armády, která byla ve Střední Asii rozmístěna v době sovětské vojenské přítomnosti v Afghánistánu. V době chaosu rozpadu SSSR v roce 1991 se v Tádžikistánu rozšířilo množství zbraní, které byly do země dováženy právě v souvislosti s afghánským konfliktem. Část zbraní byla distribuována polními veliteli z vykradených skladů Sovětské armády, včetně 201. divize. Napjatá atmosféra v nově vzniklé nezávislé republice, v níž v roce 1992 propukla občanská válka, vedla ve svém důsledku k rozkradení větší části tehdy existujících skladů zbraní a munice v zemi. Za těchto okolností zůstala ruská 201. motostřelecká divize jednou z mála, která dokázala udržet relativní vnitřní pořádek. Samo Rusko mělo zpočátku dost problémů s vlastními zdroji. Zásobování a materiální podpora této jednotky se zlepšila až v momentě, kdy ruští důstojníci pohrozili spontánním odjezdem do Ruska, včetně vojenské techniky.

V průběhu konfliktu v Tádžikistánu vystupovala vojenská jednotka formálně neutrálně. Ruská strana však politicky podpořila provládní síly pod vedením Emómalí Rahmónova (zvolen předsedou Nejvyššího sovětu v listopadu 1992), a tak o skutečném záměru této „mírotvorné jednotky“ lze jen těžko pochybovat. Hlavním cílem Ruska bylo udržení promoskevské vlády v Tádžikistánu a snaha zabránit vytvoření jakékoli formy islámského státu v prostoru bývalého Sovětského svazu, zejména s přihlédnutím k paralelně probíhajícímu afghánskému konfliktu mezi vítěznými islamistickými stranami.

Samotné tádžické vedení okolo prezidenta Rahmónova potom považovalo 201. divizi za garanta vlastní existence a za hráz proti islámskému extremismu. Ačkoli se ruská vojenská jednotka ani poté nezapojovala přímo do bojů, její přítomnost v tádžickém hlavním městě zajišťovala alespoň určitou bezpečnost. Lidé se v průběhu války několikrát uchýlovali pod její ochranu, která byla většinou respektována.¹¹

Vedení vlády v Dušanbe usilovalo proto o dohodu s Ruskem, která by umožnila zachování jednotky v zemi. Vzhledem k zájmu Ruska o udržení geopolitického vlivu v prostoru tzv. blízkého zahraničí jednání netrvala dlouho a dne 25. 5. 1993 bylo podepsáno několik dohod, které uzákonily status 201. motostřelecké divize.¹²

Do vojenských jednotek byla v této dohodě zahrnuta i pohraniční vojska, která měla chránit „*bezpečnost hranic Republiky Tádžikistán se státy, které nejsou členy Společenství nezávislých států*“ (tj. s Afghánistánem a s Čínou).¹³ V roce 1995 byl na zasedání Rady hlav států SNS jednotce přiznán status mírotvorných sil SNS, jehož základ tvořila právě 201. divize.¹⁴

Nová úloha divize se ukázala po roce 1996, kdy se v Kábulu dostalo k moci hnutí Tálibán. Situace se zvláště vyhrotila po letní ofenzivě Tálibánu v roce 1998, kdy vliv fundamentalistického hnutí dosáhl k tádžické hranici na řece Pjandž. Středoasijské státy se začaly obávat možného vpádu Tálibánu na svá území (*Божьева, 2001*). Ačkoli se tato varianta z dnešního hlediska zdá jako málo pravděpodobná, v tehdejší době se o ní vážně diskutovalo. Pro autoritářské režimy Střední Asie (včetně Tádžikistánu) navíc tato hrozba (jakkoli potenciální) představovala vhodnou „ideologickou půdu“ pro upevnění moci pomocí represivních metod vůči případným opozičním stranám. Proto tádžický režim usiloval o přeměnu 201. divize na stálou vojenskou základnu Ruska v zemi.

Příslušná dohoda o vytvoření ruské vojenské základny byla podepsána dne 14. 4. 1999.¹⁵ Obě země si však vyměnily ratifikační protokoly (tím smlouva vstoupila v platnost) až v říjnu 2004. Na tádžické straně byl tento proces dlouho spojován se stále novými požadavky vůči Moskvě, především ve věci finanční pomoci novými úvěry. Rozpory v této oblasti se vyhrotily po 11. 9. 2001, které vdechlo středoasijským režimům novou naději na finanční pomoc ze států antiteroristické koalice. Tádžikistán nadále prodlužoval termín ratifikace smlouvy, a to nehledě na sliby prezidenta Rahmónova ruskému prezidentu Putinovi. V souvislosti s vyhocením rusko-tádžických vztahů na jaře roku 2004 se vyostřila i otázka vojenské základny. Tádžická strana požadovala plnou kontrolu nad vedením základny a její infrastrukturu v době krizí. Tyto požadavky byly spojeny s odchodem ruských pohraničních

vojsk ze země, s odepsáním tádžického dluhu vůči Rusku ve výši 300 mil. \$ a se zaplacením dalších 50 mil. \$ za optickou základnu v Nureku (*Blank, 2004, s. 5–6*).

Tyto požadavky byly pro Rusko nepřijatelné a ruská vláda vyvinula na tádžické vedení nátlak, který vyústil na mimořádném dvoustranném summitu v Soči dne 4. 6. 2004 na nejvyšší úrovni. Prezidenti obou zemí se dohodli na podpisu nové smlouvy o tzv. čtvrté stálé ruské základně. K jejímu slavnostnímu otevření došlo během návštěvy ruského prezidenta Vladimíra Putina v Dušanbe dne 16. 10. 2004.¹⁶

Z ruského hlediska jde o jednu z elitních jednotek, která byla jako první převedena na plně profesionální bázi. Po své přeměně na stálou základnu však opět byli povoláni branci. Jednotka dnes čítá okolo 5000 profesionálů, přičemž ruská strana ujišťuje, že může navýšit počet ruských vojáků v zemi o dalších 3000 mužů ve zbraní.

Přítomnost ruských vojáků je významným přínosem k ekonomickému, sociálnímu i kulturnímu životu Dušanbe. Množství civilních zaměstnanců z řad Tádžiků našlo na místní poměry velmi dobře placenou práci na ruské základně. Přítomnost ruských vojsk umožňuje Moskvě udržovat svůj kulturní vliv prostřednictvím vysílání ruské televize i existencí několika ruských škol, které jsou otevřené i pro tádžické studenty.¹⁷

Pohraniční vojska

Zatímco se ruská pohraniční vojska na základě dohod s většinou středoasijských zemí stáhla do konce minulého století, v Tádžikistánu zůstaly na většině afghánského úseku hranice nadále jednotky ruské Federální pohraniční služby. V důsledku nestabilní vnitropolitické situace v zemi po rozpadu Sovětského svazu a také v souvislosti s vypuknutím nového kola občanské války v sousedním Afghánistánu ruská a tádžická postkomunistická vláda podepsaly v září 1992 dohodu o vytvoření skupiny Federální pohraniční služby v Tádžikistánu. Podle ní byla sovětská pohraniční vojska převedena pod jurisdikci Moskvy. Na uvedenou smlouvu pak navazovala širší dohoda z 25. 5. 1993, v níž byly vymezeny pravomoci jednotky.¹⁸ Přítomnost ruských pohraničních vojsk je podle této dohody považována za dočasnou do té doby, než bude vytvořena dostatečně silná adekvátní struktura na tádžické straně.

Pro ruskou stranu představuje ochrana tádžické hranice jeden z významných bodů tzv. koncepce národní bezpečnosti. Hlavní hrozbu od poloviny devadesátých let nepředstavuje pouze průnik islámských radikálních skupin, ale především prudce se zvyšující obrat v obchodu s afghánskými narkotiky. Tento problém se objevil již v době sovětské invaze do Afghánistánu v osmdesátých letech, kdy se množství sovětských vojáků vrátilo zpět do občanského života s drogovou závislostí. Občanská válka v Tádžikistánu a následný krach ekonomiky donutily mnohé obyvatele k obchodu s tímto artiklem. Tato činnost vedla ke zvýšené korupci mezi pohraničníky i dalšími příslušníky vojenských a bezpečnostních jednotek na všech bojujících stranách.¹⁹ Tyto skupiny si buď přímo pašováním narkotik, nebo vybíráním úplatků za toleranci tohoto obchodu vydělávaly na zbraně, munici i přežití. V té době nedokázali silnému nárůstu pašování zabránit ani ruští pohraničníci, často zkorumpovaní pouze o něco méně. Podle svědectví místních lidí v Chorogu, hlavním městě Autonomní oblasti Horský Badachšán, se po skončení občanské války v Tádžikistánu počet narkokurýrů radikálně snížil.²⁰ Lze předpokládat, že od množství menších skupin a jednotlivců se aktivita v této sféře přesunula do rukou větších a lépe organizovaných skupin.²¹ Jednou z nich byla i ozbrojená skupina významného narkobosse a vojenského velitele Džumy Namangáního, který v letech 1999–2000 organizoval vpády svých vojáků do Kyrgyzstánu a do Uzbekistánu a měl své základny na tádžickém území.²²

Přes veškeré problémové momenty lze však konstatovat, že právě přítomnost ruských pohraničních sil na tádžické hranici zabránila ještě masovějšímu průniku drog z Afghánistánu přes území Tádžikistánu. Podobně jako u 201. motostřelecké divize jsou i ruské pohraniční jednotky důležitým ekonomickým i sociálním faktorem pro pohraniční oblast Tádžikistánu. Kromě vlastního zajištění bezpečnosti hranic jsou v jednotkách za-

městnávání též občané Tádžikistánu, jejichž příjmy jsou na místní poměry více než nadstandardní.²³

Po 11. 9. 2001 v souvislosti s očekávanou zahraniční pomocí USA a dalších západních spojenců se prezident Rahmónov snažil o vypovězení smlouvy o pobytu ruských pohraničních vojsk. Poslední takové prohlášení z dubna 2004 o tom, že by se ruští pohraničníci měli stáhnout v roce 2005, se stalo katalyzátorem poslední rusko-tádžické krize, kterou oba prezidenti zažehnali na již zmíněném dvoustranném summitu v Soči dne 4. 6. 2004. Podle této dohody se ruské pohraniční jednotky definitivně stáhnou v roce 2006.

Je však téměř jisté, že tádžické pohraniční jednotky zatím kvůli špatné ekonomické situaci v zemi nejsou schopny efektivně nahradit ruské posádky na více než 1300 km dlouhé hranici s Afghánistánem. Již do počátku procesu stahování ruských pohraničníků Tádžikistán nedodržel dohody, podle nichž se měl podílet na společném financování v poměru 50 : 50.²⁴

Rusko v roce 2002 předalo Tádžikistánu kontrolu nad úsekem tádžicko-čínské hranice ve východním Badachšánu (tzv. murgabský pohraniční oddíl),²⁵ avšak provoz na této části zůstává omezený a ani zdaleka nejde o problematický úsek ve srovnání s afghánskou hranicí. Navíc je tento krok v souladu s dohodami v rámci Šanghajske organizace spolupráce o omezení počtu vojsk na vzájemných hranicích mezi členskými státy.

V průběhu roku 2004 však v souladu s dohodou v Soči došlo k předání částí pohraničních úseků, zejména v oblasti Pamíru. Stále více se ukazuje, že Tádžikistán skutečně není schopen zajistit vlastními silami bezpečnost své jižní hranice alespoň v nezbytně nutné míře. Tím se zjednodušuje i průchodnost afghánské hranice.²⁶ Ústup příslušníků Federální pohraniční služby z tádžicko-afghánské hranice tak může mít za následek zvýšený příliv narkotik nejen do oblasti Střední Asie a Ruska, ale i do Evropy, a to nehledě na to, že se dnes afghánská narkotika pašují rovněž na jiných hranicích (především na afghánsko-turkmenských). Oficiální ruský tisk počítá s tím, že i v další fázi by na tádžicko-afghánské hranici měli působit ruští instruktoři (*Воробьев, 2005*).

Pro západní státy (Evropskou unii /EU/, USA) se zde otevírá možnost spolupráce s ruskou, tádžickou i afghánskou stranou na spolufinancování, respektive na výzbroji a výcviku tádžických i afghánských pohraničních jednotek. Významný přínos mohou představovat též rozvojové projekty v těch oblastech Afghánistánu a Tádžikistánu, kde jsou obyvatelé z nedostatku jiných příležitostí nuceni vydělávat na pěstování a přepravě narkotik. První granty na tyto účely Spojené státy vyčlenily v roce 2002 ve výši cca 8 mil. \$, avšak v dalším roce byla tato částka snížena přibližně na 1 mil. \$.²⁷ Na reálné, nikoli proklamované aktivitě Evropské unie a jiných evropských organizací dnes záleží, zda bude Evropa čelit ještě větší heroinové hrozbě než dosud.

EKONOMICKÁ SPOLUPRÁCE

Jak bylo analyzováno výše, od počátku dvoustranných vztahů byla prioritní především vojenská sféra. Rozpad Sovětského svazu a zejména následná občanská válka více než v jiných zemích podlomily již tak slabou ekonomiku země, a to včetně ekonomických vazeb na bývalé sovětské republiky. Postupně vytvářené celní a jiné bariéry mezi jednotlivými „bratrskými republikami“ (v tomto případě především s Uzbekistánem) zásadně omezily byť i teoretickou možnost exportu jakéhokoli tádžického zboží.

Do rozpadu Sovětského svazu byl Tádžikistán známý především svou produkcí bavlny, hliníku a výstavbou gigantických vodních elektráren. Těžilo se omezené množství uhlí, stavebních surovin, drahých kamenů, barevných kovů a dalších nerostných surovin. Většina závodů na jejich zpracování však v době občanské války nefungovala a přežití obyvatelstva bylo často závislé na humanitární pomoci a na obchodu, popřípadě na poskytování drobných služeb. Ani po skončení války se zahraniční investoři do země výrazněji nehrnou.

V ekonomických zájmech obou zemí existuje výrazná disproporce. Zatímco pro Tádžikistán je Rusko dlouhodobě hlavním obchodním partnerem, podíl Tádžikistánu na ruském

obchodu je hluboko pod 1 %²⁸ (Кудряшев, 2002, s. 22). Pokud jde o strukturu tádžického exportu do Ruska, zůstává do značné míry nezměněný od sovětských dob. Více než polovina exportu připadá na produkci hliníku ze závodu v Tursunzódě, menší část (15,3 % v roce 2002) tvoří bavlněné vlákno a dále zemědělské produkty, především sušené plody.²⁹ Rusko naopak vyváží do Tádžikistánu stroje a zařízení, vojenskou techniku, potravinářské produkty, dřevo a automobily.

Hlavním problémem ve vzájemných ekonomických vztazích zůstal až do roku 2004 tádžický dluh vůči Ruské federaci, který v roce 1998 dosáhl přibližně 300 mil. \$. V souvislosti s neschopností Tádžikistánu splácet půjčky bylo podepsáno již několik dohod o restrukturalizaci tádžického dluhu vůči Rusku. Poslední jednání v této otázce proběhlo na již několikrát uvedeném jednání prezidentů v Soči dne 4. 6. 2004. Na tomto zasedání byla tato otázka řešena odepsáním dluhu výměnou za výhody ve vojenské sféře a za exkluzivní přístup ke strategickým investicím. Tato dohoda byla stvrzena při důležité návštěvě ruského prezidenta Vladimira Putina v Tádžikistánu ve dnech 16.–18. 10. 2004.

Po podpisu uvedené dohody se očekává především větší investiční aktivita ruského kapitálu v oblasti energetiky, těžby zemního plynu a zpracování hliníku. Ruské státní a soukromé podniky přislíbily v následujících pěti letech investice do tádžické ekonomiky v hodnotě až 2 mld. \$, což je částka mnohonásobně převyšující dosavadní sliby pomoci.³⁰ Ruský monopol Jednotné energetické systémy (JES) zde plánuje podobně jako v Kyrgyzstánu investovat především do dokončení vodních děl, opuštěných na konci sovětské éry. Do konce roku 2008 by měla být dostavěna Sangtudinská hydroelektrárna na Vachšské kaskádě v centrálním Tádžikistánu a kontrolní (avšak dosud blíže nespecifikovaná) část akcií této elektrárny případně JES. Za tuto transakci bude Tádžikistánu odepsáno zbylých 50 mil. \$ jeho dluhu vůči Rusku.³¹ Přebytky elektrické energie by měly být exportovány nejen do okolních středoasijských států a do Afghánistánu, ale i do Ruska (Худоӣбердыев, 2004).

Na podobném principu „akcie za dostavění“ by měla být dokončena i další rozestavěná vodní elektrárna – Rogún přibližně 100 km na jihovýchod od Dušanbe. Zde se svého podílu ujal ruský concern RUSAL, jedna z největších hliníkových společností světa. Jde o dostavbu elektrárny, která by měla „živit“ energeticky náročnou výrobu hliníku v Tursunzódě a do budoucna i v další velké továrně na jihu Tádžikistánu. Oleg Děripaska, šéf RUSAL, který zvítězil např. v konkurenci kazašských firem, podepsal dohody o nákupu hliníkárn v souvislosti s návštěvou Vladimira Putina v Dušanbe v říjnu 2004 (Абдуллаев, 2005).

Ruské společnosti mají v rukou rovněž většinu akcií dalších významných podniků. V květnu 2003 Gazprom podepsal dohodu s Tádžikistánem o využívání menších nalezišť zemního plynu v Dangarinském okrese nedaleko rodiště současného prezidenta a velké části místní elity. Z dalších významnějších závodů je nutné jmenovat kontrolu nad hydroelektrárnou Nurek v centrálním Tádžikistánu nebo stříbrné doly v Kanimansúru na severu země apod. Rusko tak v letech 2003–2005 postupně zaujímá rozhodující pozici v nejdůležitějších ekonomických segmentech Tádžikistánu.

Otázkou zůstává, do jaké míry jsou veškeré projekty ekonomicky výhodné a mohou přinést jistý ekonomický rozvoj. Např. projekt rozvoje hliníkového průmyslu v Tádžikistánu, stejně jako přebytky ve výrobě elektrické energie narážejí na značnou izolaci země a na zvýšené dopravní náklady při exportu. Hliník v současné době není natolik výnosným obchodem, který by stál za miliardové investice v tak daleké zemi. Nedořešené rovněž zůstávají ekologické aspekty, na něž se však ruský kolos patrně nebude příliš ohlížet. Export elektrické energie naráží na nedostatek rentabilních trhů k vývozu. Sousední Uzbekistán preferuje energetickou samostatnost a Afghánistán dosud nemá vybudovanou infrastrukturu ani prostředky pro dovoz většího množství elektřiny. Obě země jsou také rozhodující pro případný vývoz přebytečné elektřiny do dalších států, což zatím ze stejných důvodů nepřipadá v úvahu.

Lze proto předpokládat, že současné investice ruských podniků do Tádžikistánu plní politickou objednávku Kremlu, zaměřenou na získání pevné základny Ruska v regionu. Tomu nahrává i výběr podniků, které stojí za rozhodujícími investicemi. JES, Gazprom i RUSAL mají silné vazby na moskevské vedení.

Realizace alespoň části uvedených projektů může ve střednědobé a dlouhodobé perspektivě oživit a stabilizovat tádžickou ekonomiku. Zároveň však podpora velkých investičních celků, jejichž rentabilita je více než diskutabilní, připomíná megalomanské projekty sovětského období. Navíc podobné dlouhodobé projekty jsou i ve vyspělých ekonomikách často přerušovány nedostatkem finančních prostředků a tím spíše je nejistá jejich realizace v postsovětských podmínkách.

SOCIÁLNÍ VZTAHY

V mezinárodních vztazích jsou tyto aspekty často podceňovány. V případě Tádžikistánu však tato sféra přímo zasahuje do politických i ekonomických vztahů obou států. Jejím vynecháním by nebyla tato konzultace kompletní. Tyto vztahy lze rozdělit především do roviny etnických a jazykových vztahů, na něž navazují oblasti vzdělávací a mediální. Specifickým aspektem dvoustranných vztahů je činnost tádžických pracovních migrantů v Rusku, kteří mají dopad jak na vzájemné vztahy, tak i na vnitropolitický vývoj obou zemí.

Rusové v Tádžikistánu

Do centrálních oblastí Tádžikistánu začali první Rusové přicházet od 20. let 20. století, kdy zde bylo vystavěno nové hlavní město nové sovětské republiky Dušanbe. Snaha Moskvy o rozvoj okrajových oblastí Sovětského svazu, spojená v Tádžikistánu s výstavbou těžkého průmyslu (hliníkárna, závody na zpracování bavlny apod.) a gigantických hydroelektráren, byla doprovázena přílivem ruské inteligence i ruských nucených přesídlenců či odsouzenců. Vrchol imigrace ruského obyvatelstva spadá do 60. let 20. století, kdy Rusové tvořili přibližně 10 % obyvatelstva Tádžické SSR.

Od té doby se počet Rusů v Tádžikistánu začal pomalu snižovat. Dorůstaly nové místní kádry, které byly schopny nahradit ruské specialisty, navíc ve stejné době začal být pocíťován citelný nedostatek kvalifikovaných odborníků v samotné RSFSR (*Николаева, 2001*). V roce 1989 žilo v Tádžikistánu 7,9 % ruské populace.³² Rusové však ještě tehdy zastávali nejvýznamnější místa ve státním i stranickém sektoru, ve školství, ve zdravotnictví i v některých průmyslových odvětvích.

Na přelomu 80. a 90. let zachvátila Tádžikistán vlna nacionalismu, která byla podobná jako v mnoha dalších bývalých sovětských republikách spojena se zhoršením postavení ruské populace. V roce 1990 propukly protiruské demonstrace a protiruská propaganda dosáhla svého vrcholu na jaře roku 1992, kdy byli Rusové v době opozičních demonstrací prohlášeni za zajatce.³³ Za období tzv. vlády národního smíření v květnu až listopadu 1992 se zdvihla proti Rusům vlna teroru. V Dušanbe byl sestaven seznam Rusů a členové radikálních opozičních skupin, většinou z venkova, označovali domy a dveře bytů, kde žili Rusové.³⁴

Situace se mírně zlepšila po příchodu proruských jednotek Národní fronty do Dušanbe na konci roku 1992. V té době již vrcholil masový odliv ruského obyvatelstva ze země. Rusové prodávali, popřípadě zanechávali své majetky na místě a snažili se v maximální možné míře odjet do Ruska. V dubnu 1997 sice byla ratifikována smlouva mezi Ruskem a Tádžikistánem o dvojitým občanství, která právně vyřešila možnost získání ruského občanství pro tádžické Rusy, ale její reálný dopad je minimální.³⁵ Přesídlení Rusové nebyli v Rusku většinou příliš vítáni a byly již zaznamenány případy opačné migrace, tedy do Tádžikistánu, byť na rozdíl od sousedního Kyrgyzstánu jde o zanedbatelné procento.

V současné době se počet Rusů v Tádžikistánu odhaduje okolo čtvrt milionu a v perspektivě se očekává další snižování tohoto podílu.³⁶ Postavení Rusů je většinou horší než v případě místních Tádžiků, protože mají z důvodu neznalosti jazyka omezený přístup

k některým zaměstnáním. Výjimku tvoří zaměstnanci ruské vojenské základny v Dušanbe (včetně civilního personálu), ruského pohraničního vojska, popřípadě Ruskem podporovaných škol (rusko-tádžická Slovanská univerzita v Dušanbe), jejichž příjmy se pohybují nad místním standardem. Mimo Dušanbe zůstalo ruské obyvatelstvo zejména na severu, kde jsou jeho perspektivy prakticky nulové.³⁷

Nehledě na špatnou sociální a ekonomickou situaci (v níž se ocitla většina obyvatel Tádžikistánu) zde již prakticky neexistuje šikanování Rusů či snaha o jejich násilnou asimilaci či diskriminaci tak, jako tomu je v sousedním Uzbekistánu nebo ve vzdálenějším Turkmenistánu, kde je situace přirovnávána k pomalé a nenápadné genocidě. Přesto většina Rusů žijících v Tádžikistánu žádá opatření ruské vlády na ochranu práv ruské menšiny. Ta je sice zaručena zvláštními smlouvami, ty však nemohou navrátit bývalý sociální a ekonomický status ruské populace v zemi.

Jazyková vazba, vzdělání a média

Rusko si zachovává v Tádžikistánu kulturní a jazykovou dominanci. Na rozdíl od jiných středoasijských zemí je dodnes většina tádžické populace (včetně mládeže) schopna domluvit se rusky. Z právního hlediska zůstává ruština tzv. jazykem dorozumění mezi národy.³⁸

Ačkoli podle tádžického zákona měla být od 1. 4. 1998 většina úředních dokumentů vydávána výhradně v tádžičtině, dosud se na úřadech a na dalších veřejných místech vyskytují též ruské varianty dokumentů.³⁹ Na počátku devadesátých let se objevily snahy některých opozičních skupin převést tádžičtinu na perský systém písma, což se ujalo pouze u představitelů skupin, kteří získali vzdělání v arabském světě.⁴⁰ Základem tádžické abecedy tak i nadále zůstává forma azbuky, přizpůsobená některými písmeny tádžičtině, zavedená v roce 1940. I zde se projevuje rozdíl od některých postsovětských zemí (Turkmenistánu, Uzbekistánu, Ázerbájdžánu, Moldavska), které přešly nebo přecházejí na latinku, což má ve středoasijských státech oslabit vazbu na Rusko.

Ruština se nadále uplatňuje i v rámci tádžického vzdělávacího systému, ve všech třídách středních škol (9.–11. ročník) je povinná výuka ruštiny, ačkoli se v poslední době ukazuje nedostatek kvalifikovaných pedagogů. Přestože se počet čistě ruskojazyčných a smíšených škol od rozpadu Sovětského svazu snížil více než o dvě třetiny,⁴¹ ruské střední školy se nadále těší vysoké prestiži a popularitě mezi rodiči tádžických dětí, protože teoreticky otevírají možnost vzdělání na dosud vysoce ceněných univerzitách v Rusku. V této souvislosti je nutné poznamenat, že podobná situace ve větší či menší míře panuje i v dalších středoasijských republikách (více v Kyrgyzstánu a v Kazachstánu, méně v Uzbekistánu, téměř vůbec v Turkmenistánu).

Ve vysokém školství přibližně 20 % studentů absolvuje učební program nebo alespoň jeho část v ruském jazyce. V roce 1997 byla otevřena rusko-tádžická (Slovanská) univerzita, na jejíž třech fakultách přesáhl v roce 2001/2002 počet studentů dvě a půl tisícovky. Od roku 2000 rovněž stoupá počet tádžických studentů studujících na univerzitách v Rusku.⁴²

V Tádžikistánu je možné bez problémů sledovat ruskou televizi,⁴³ ve větších městech jsou běžně dostupná ruská periodika, jejich nákup není na rozdíl např. od Uzbekistánu nebo Turkmenistánu nijak omezován.

Celkově lze dodat, že právě udržení jazykové a kulturní vazby Tádžikistánu a potažmo i dalších středoasijských států na Rusko v dlouhodobém měřítku přineslo pravděpodobně větší efekt než ekonomické a vojenské investice. Významnými kroky by v tomto směru byly především podpora ruského jazyka (vyslání schopných pedagogických kádrů do regionu na podporu výuky ruštiny, větší distribuce jazykových učebnic pro zahraniční studenty) nebo zvýšení stipendijních kvót pro studium na ruských vysokých školách. Tyto aktivity by navíc stály Rusko mnohem méně peněz než jednorázové gigantické investice, jejichž budoucnost není zcela jasná. V tomto směru však ruské úřady značně zaostávají za

svými možnostmi, a to nejen v Tádžikistánu, ale i v dalších středoasijských zemích. Zde proto Rusové poněkud zbytečně přenechávají prostor jiným velmocem (včetně Spojených států), které jsou v tomto směru mnohem štedřejší.

Pracovní migrace

Tádžik je v současné době v Rusku synonymem migranta druhé kategorie, jehož postavení je podobné pozici Ukrajinců v České republice nebo Afghánců v Íránu. Právo bezvízového pobytu v zemi s relativně rozsáhlou možností pracovních příležitostí představuje pro zchudlé tádžické obyvatelstvo velkou výzvu. Proto se každoročně podle různých odhadů půl milionu až milion Tádžiků vydává hledat legální či nelegální cestou sezónní práci v Rusku.⁴⁴ K tomu se připojují tisíce obchodníků, kteří vyjíždějí několikrát ročně do Ruska za zbožím. Rusko dokáže prozatím velkou část této poptávky po práci uspokojit. Celý tento fenomén se stal politicky, sociálně i ekonomicky citlivou záležitostí v rusko-tádžických vztazích.

Problém tádžických migrantů v Rusku je nejpalčivější ze všech ostatních národností v regionu, jichž se export pracovní síly rovněž týká (především Kyrgyzstánu a Uzbekistánu). Občané těchto zemí jsou všeobecně v Rusku přijímáni mnohem lépe. Tádžikové v Rusku velmi trpí stigmatem národa, který je zainteresován na přepravě narkotik, a vztah ruské společnosti (a úřadů) se řídí právě tímto stereotypem. Prozatím největší rozruch těchto protitádžických nálad v Rusku vyvolala vražda devítileté tádžické holčičky v Sankt Petěrburgu, která byla na podzim roku 2003 surově zavražděna členy hnutí skin-heads.

Rusko má v tomto směru stálou možnost nátlaku na Tádžikistán ve smyslu možných zpřísněných opatření vůči tádžickým pracovníkům v zemi.⁴⁵ Stovky tisíc aktivních lidí v produktivním věku (největší podíl na migraci má věková skupina 20–39 let) by se náhle ocitly bez práce a značně by se zvýšil sklon k radikalizaci společnosti. Rovněž lze předpokládat zvýšenou politickou aktivitu, která by mohla ohrozit samotný vládnoucí režim prezidenta Rahmónova. Jakákoli opatření, která by omezila každoroční migraci, jsou pro současné tádžické vedení silnou hrozbou, čehož Rusko může velmi dobře využívat pro své záměry.

Z hlediska samotného Tádžikistánu přináší pracovní migrace především ekonomické hodnoty; řeší problém s chronickou nezaměstnaností v zemi a s nízkými příjmy v Tádžikistánu samotném. Podle různých zdrojů kolísá objem peněz posílaných Tádžiky z Ruska od 280 mil. do 1,2 mld. \$ ročně.⁴⁶ Přitom neexistence faktické právní ochrany, způsobená slabou vymahatelností práva ve všech republikách bývalého SSSR, a všeobecná korupce způsobily, že se Tádžikové často dostávají do vleku šedé ekonomiky.⁴⁷ Jde především o pololegální nebo nelegální zprostředkovatele práce, o vymáhání úplatků na hranicích, postech GAI (dopravní policie), policejních okrscích nebo OVIR (Oddělení víz a registrace) či o překupnictví s jízdenkami na vlak, autobus či letadlo mezi Ruskem a Tádžikistánem.⁴⁸

V sociální rovině má tato migrace značný dopad na tradiční rodinné vazby, zejména na venkově, odkud odchází nejvíce lidí za prací. Vedení domácnosti přebírají často ženy, vzniká celá řada generačních, ale i sousedských problémů. Roste též krize hodnotového systému. Lidé, kteří zůstávají v Tádžikistánu, mohou být mnohem více náchylní k přijímání extremistických ideologií.

Krise hodnot se může projevit i ve větší samostatnosti rodiny migranta, která se naučila spoléhat se více na vlastní zdroje než na občinu (*avlod*), která zůstává základní jednotkou především venkovské společnosti. Zároveň se však vyskytly případy, kdy migrace obyvatelstva pomohla upevnit soudržnost celé obcí.⁴⁹

Fenomén migrace tádžického obyvatelstva do Ruska je proto dnes celým komplexem, jenž výrazně ovlivňuje vnitropolitické dění v Tádžikistánu i dvoustranné rusko-tádžické vztahy. Tádžické vedení bude ještě dlouhou dobu muset spoléhat právě na peníze z tohoto zdroje, které budou udržovat tádžickou společnost dále od politiky. Rusko by naopak

mělo mít zájem o legalizaci těchto migračních proudů, což bude nutné spojit s dlouhodobými změnami ve stereotypch ruské společnosti (Паун, 2001). V neposlední řadě se zde rovněž otevírá prostor pro činnost mezinárodních organizací, ať již v nátlaku na Rusko tak, aby přijalo opatření zabráňující diskriminaci tádžických (a obecně středoasijských) migrantů, nebo v pomoci při rozvojových projektech v samotném Tádžikistánu, protože tádžická vláda není schopna sama překonat problém vlastní zaostalosti.

* * *

Tádžikistán byl a zůstává pro Rusko hlavní oporou v regionu. Právě Tádžikistán je nejtypičtějším příkladem úvodní teze této stati, která hodnotí ruskou pozici v regionu po rozpadu Sovětského svazu jako kontinuální, a to nehledě na jistý pokles tohoto vlivu i na jeho periodické výkyvy dané aktuálním zájmem o region ze strany ostatních velmocí. Ty se však do Tádžikistánu příliš nehrnou a nezájem velmocí o tuto zemi tak jednostrannou závislost země na bývalém centru nadále zvyšuje. Jak však ukázal vývoj v posledních letech, v případě zvýšení pozornosti regionu z okolního světa se tádžické vedení umí chovat vůči svému strategickému partnerovi nespolehlivě a neloajálně (např. snaha o vyhoštění ruských pohraničních vojsk). Avšak vnitřní podmínky (ekonomická zaostalost, závislost v mnoha aspektech na Rusku) mu nedovolují prozatím příliš velký manévrovací prostor.

Vzhledem ke stále nestabilnímu vývoji v sousedním Afghánistánu zůstává Tádžikistán i nadále pro Rusko významnou hrází, která může zadržet především příliv narkotik do Ruska a dále do Evropy. V souvislosti s postupným odchodem ruských pohraničních sil z afghánské hranice bude muset Rusko přehodnotit svou politiku v této oblasti. Tádžické jednotky prozatím nebudou schopné své hranice dostatečně chránit a připravovaná pomoc mezinárodních organizací (včetně Ruska) je v tomto směru zatím spíše kapkou v moři. V případě zachování dosavadní produkce narkotik v Afghánistánu lze proto v nejbližších letech očekávat dále nekontrolovaný nárůst dodávek surového opia i heroínu na světové trhy.

Druhá ruská vojenská jednotka v zemi, od října 2004 tzv. čtvrtá stálá vojenská základna, nemá z vojenského hlediska větší význam (podobně jako základna v Kyrgyzstánu a americké základny v Kyrgyzstánu a v Uzbekistánu). Vojenská přítomnost Moskvy v regionu nicméně udržuje určitou strategickou rovnováhu ve srovnání s hlavními geopolitickými soupeři Ruska ve Střední Asii, především s USA. Jedinou výjimkou pro zásah ruských jednotek může být eventuální udržení příhodného proruského vládnoucího režimu v Dušanbe, který – jak ukázaly nedávné události v Kyrgyzstánu – nemusí být spojen se současným vedením okolo prezidenta Rahmónova. Kontrola vnitropolitického dění v zemi bude přesto jedním z hlavních zahraničněpolitických úkolů Ruska v Tádžikistánu, pokud si chce udržet v regionu určité postavení. Rusko tak sice může vítat výsledky tádžických parlamentních voleb v únoru 2005, ale v prezidentských volbách v roce 2006 rozhodně nemusí podpořit novou kandidaturu Rahmónova, pokud se najde jiná garnitura, která bude rovněž splňovat jeho požadavky na stabilitu v zemi.

V případě chudého a málo zajímavého Tádžikistánu se objevují obecné problémy politiky jakékoli velmocí ve Střední Asii. Především jde o značná očekávání tádžického vedení, které od zahraničních velmocí v regionu očekává zejména příliv financí do své skomírající ekonomiky. Splnění tohoto očekávání je ze strany Ruska přinejmenším problematické.

Dalším významným faktorem bude udržení kulturního a společenského vlivu Ruska v zemi. Přestože ruská politika všeobecně nevěnuje tomuto fenoménu patřičnou pozornost, situace s používáním ruského jazyka, kulturní a sociální vazby na Rusko jsou prozatím poměrně příznivé; ruština i nadále zprostředkovává většinu kontaktů se světem, čehož může Rusko prozatím využívat. Přijímání jakýchkoli opatření omezujících tyto vazby (např. omezení pracovní migrace) by postavení Ruska v Tádžikistánu spíše uškodilo, a to jak v očích veřejnosti, tak i v očích politického vedení země.

Přes veškerou nekonzistenci ruské politiky vůči středoasijskému regionu si Rusko od rozpadu Sovětského svazu drží svůj kontinuální vliv nejen u místních politických elit, ale i na mikroúrovni. Tádžikistán je toho typickým případem a Rusko bude moci ještě dlouhou dobu udržet v této malé zemi svůj silný vliv a vytvořit z něj „nepotopitelnou loď“ v srdci Asie.

¹ Transkripce v celém textu je založena na prepisech z místních jazyků (převážně z tádžičtiny). Výjimku tvoří běžné zavedené názvy (např. Dušanbe místo Dóšanbe, Taškent místo Toškent). Kromě toho není použit složitý přepis s některými arabskými hláskami, které se v češtině nevyskytují (např. 'ajn).

² Moje beseda s Tádžikem Inojatem v Teheránu v říjnu 2003 o možnostech studia v Íránu pro tádžické studenty.

³ Centrasia.ru, 3. 3. 2004.

⁴ Z Tádžikistánu do Kyrgyzstánu se dá dostat prakticky třemi cestami. Jedna z nich vede přes Fergánskou kotlinu z tádžické Isfary do Batkenu (a dále z tádžické Fergánské kotliny do ekonomicky málo zajímavého jihozápadního výběžku Kyrgyzstánu). Tato cesta však dosud překonává teritoriální enklávu Soch, náležející Uzbekistánu, výstavba objízdné silnice je těsně před dokončením. Druhá cesta vede po tzv. Pamírském traktu z centra Autonomní oblasti Horský Badachšán přes Murgab (centrum kyrgyzské populace v Tádžikistánu) do centra jižního Kyrgyzstánu Oše. A třetí cesta směřuje přes centrální Tádžikistán (města Garm a Džirgatal) do tzv. Alajské doliny v jižním Kyrgyzstánu, která se v městečku Sary-Taš napojuje na pamírský trakt do Oše.

⁵ Tajikistan Reports of OSCE Mission in Dushanbe. Archiv sekretariátu OBSE, Praha. Zde existuje složka s podrobnými zprávami (cca dvakrát do měsíce) o činnosti mise i o vnitropolitické situaci v zemi od založení mise v roce 1994.

⁶ Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи от 25 мая 1993 [Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci z 25. května 1993], www.businesspravo.ru [12. 7. 2004].

⁷ V prosinci 1996 byla např. ustavena tzv. Komise pro národní usmíření, která měla být garantem plnění budoucí mírové dohody, v únoru 1997 byl podepsán jeden z nejdůležitějších dokumentů – protokol o vojenských otázkách, který stanovil uspořádání armády po podpisu mírové dohody.

⁸ Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о командировании российских военных советников и специалистов от 21 октября 1994 г. [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o vyslání ruských vojenských poradců a specialistů z 21. října 1994].

⁹ Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о главном военном советнике при Министре Обороны Республики Таджикистан от 21 января 1997 г. [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o nejvyšším vojenském poradci při Ministerstvu obrany Republiky Tádžikistán z 21. ledna 1997].

¹⁰ Gzt.ru, 7. 4. 2005.

¹¹ Můj interview v Dušanbe v srpnu 2002.

¹² Srov. zejména Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве в военной области [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o spolupráci ve vojenské sféře]; Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о правовом статусе воинских формирований [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o právním statutu vojenských složek]; Соглашение между Министерством обороны Российской Федерации и Министерством обороны Республики Таджикистан об организации обеспечения снабжения и перевозок [Smlouva mezi Ministerstvem obrany Ruské federace a Ministerstvem obrany Republiky Tádžikistán o organizaci vojenských zásobování a transportů]. V roce 1996 byla poslední dohoda upravena mezivládní dohodou mezi oběma zeměmi: Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан об организации воинских межгосударственных перевозок и расчетах за них от 27 марта 1996 г. [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o organizaci vojenských mezistátních transportů a jejich vyúčtování z 27. března 1996].

¹³ Srov. článek 3, Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве в военной области [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o spolupráci ve vojenské oblasti], www.businesspravo.ru [12. 7. 2004].

¹⁴ Okolní státy vyslaly pouze po několika stovkách vojáků, kteří byli v letech 1995–1997 postupně staženi. Kyrgyzstán navíc vyslal asi 400 vojáků do východního Badachšánu, tedy do míst s koncentrací kyrgyzského obyvatelstva, kde však neprobíhaly žádné výraznější boje. Mírotvorná mise jednotek SNS byla ukončena rozhodnutím Rady hlav států SNS v červnu 2000.

¹⁵ Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о статусе и условиях пребывания российской военной базы на территории Республики Таджикистан, 16 апреля 1999 [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o statutu a podmínkách pobytu ruské vojenské základny na území Republiky Tádžikistán], www.bussinespravo.ru

¹⁶ Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о составе и организационно-штатной структуре российской военной базы на территории

KONZULTACE: TÁDŽIKISTÁN

Республики Таджикистан [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o struktuře a organizačně-personálním zabezpečení ruské vojenské základny na území Republiky Tádžikistán]. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о передаче движимого имущества, находившегося в местах дислокации воинских формирований до 25 мая 1993 г., во временное пользование российской военной базы, расположенной на территории Республики Таджикистан [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o převodu movitého majetku, který se nacházel na místech dislokace vojenských částí do 25. května 1993, do dočasného užívání ruské vojenské základny na území Republiky Tádžikistán]. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан об объектах недвижимости, количестве и границах земельных участков, отводимых под российскую военную базу, и местах их расположения на территории Республики Таджикистан [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o nemovitých objektech, množství a hranicích pozemků, které se předávají ruské vojenské základně, a o místech její dislokace na území Republiky Tádžikistán].

- ¹⁷ Zajištění vysílání ruské televize z tádžické strany je výslovně uvedeno v článku 21 odstavce 2 Smlouvy o statusu a podmínkách ruské vojenské základny na území Republiky Tádžikistán z roku 1999. Přestože tato smlouva dlouhou dobu nevstoupila v platnost, byl tento bod z tádžické strany bez komplikací dodržován.
- ¹⁸ Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о правовом статусе воинских формирований от 25 мая 1993 г. [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o právním statusu vojenských složek z 25. května 1993].
- ¹⁹ Podle neoficiálních a nepotvrzených informací z Pamírského traktu ruští důstojníci inkasovali desítky tisíc dolarů za volný průjezd na pohraničních postech. (K situaci na jihu Tádžikistánu např. reportáž Хайруллин, 2004.)
- ²⁰ Můj výzkum v Chorogu v roce 2003.
- ²¹ Množství narkotik, která jsou ročně na tádžicko-afghánských hranicích zadržena, se pohybuje okolo 1,3 tuny ročně (Макдермотт, 2003, s. 175). Pro srovnání uvedu, že se předpokládá, že v roce 2003 bylo v Afghánistánu vypěstováno okolo 3500 tun syrového opia a v roce 2004 výnos přesáhl 4000 tun.
- ²² Podle neověřených informací místních obyvatel v Badachšanu Džuma Namangání dokázal podplatit tádžické i ruské velitele několika tisíci dolary za právo volného průjezdu (moje interview v létě roku 2003 v Badachšanu). Je také známo, že část ozbrojených jednotek byla převezena vrtulníky, na což však nedokázali reagovat tádžické letecké síly mj. z důvodů zastaralosti a špatné údržby leteckého parku.
- ²³ Přibližně 9 z 12 tisíc příslušníků těchto sil tvoří občané Tádžikistánu. McDermott uvádí, že podíl Tádžiků dosahuje 7 % v důstojnickém sboru, cca 50 % mezi poddůstojníky, 69 % mezi profesionály, a všichni, kteří slouží v běžné vojenské službě, jsou rovněž občany Tádžikistánu (Макдермотт, 2003, s. 174). Příjem tádžického pohraničnicka na profesionální bázi se na nejnižší úrovni pohybuje okolo 1400 Rbl (cca 1350 Kč). Za tyto peníze lze v tádžických poměrech bez problémů uživit rodinu. Pro srovnání, plat nejvyššího představitele jednoho z velitelství tádžických pohraničních vojsk (Komise pro ochranu státní hranice) se pohybuje okolo 70–80 tádžických sómóní (cca 700–800 Kč).
- ²⁴ Jen v roce 2002 Tádžikistán vnesl pouze 2,4 % z dohodnutého podílu a v minulosti se tato částka nepohybovala o mnoho výše (Плутатарев, 2004).
- ²⁵ Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о порядке передачи Республике Таджикистан участка государственной границы Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой, охраняемого Пограничной службой Российской Федерации, и имущества, используемого Пограничной службой Российской Федерации от 8 октября 2002 № 484-рп [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o předání části státní hranice Republiky Tádžikistán s Čínskou lidovou republikou chráněnou Pohraniční službou Ruské federace a majetku využívaného Pohraniční službou Ruské federace Republice Tádžikistán z 8. října 2002], www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_27942.html [13. 7. 2004].
- ²⁶ Jde o částí hranice okolo města Šurobod na jihu Tádžikistánu. Eurasianet.org, 12. 8. 2004, www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav100803ru.shtml [13. 8. 2004].
- ²⁷ Údaje byly převzaty z US Assistance to Tajikistan-Fiscal Year 2002. US Department of State, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11035.htm>. US Assistance to Tajikistan-Fiscal Year 2003. US Department of State, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/29491.htm> [12. 8. 2004].
- ²⁸ Pro Tádžikistán činil v roce 2002 obchod s Ruskem téměř 18 % z celkového objemu obchodu (Внешняя торговля стран Содружества Независимых Государств, 2003, s. 333–334).
- ²⁹ Экономические новости России и Содружества Независимых Государств, № 17, 2002, s. 3.
- ³⁰ Pro srovnání, podle odhadů Mezinárodního měnového fondu se hrubý domácí produkt země pro rok 2004 předpokládal okolo 2,21 mld. \$. (Viz Republic of Tajikistan: Selected Issues and Statistical Appendix. IMF Country Report, No. 05/131, April 2005.)
- ³¹ Příslušná smlouva o dostavbě Sangtudinské hydroelektrárny byla podepsána v dubnu 2003. Při mé návštěvě v oblasti byly práce na stavbě tohoto díla v plném proudu.
- ³² Итоги всесоюзной переписи населения 1989 года по Таджикской ССР [Výsledky celosvazového sčítání lidu v roce 1989 v Tádžické SSR]. Том 1. Душанбе, 1990, s. 18–25.
- ³³ Šlo o známý projev předsedy opoziční Demokratické strany Tádžikistánu Šadmona Jusufa z dubna 1992 v tádžické televizi.

- ³⁴ Tuto skutečnost uvádí např. ve svém proramónovskvy zaměřeném článku publicista Dmitrij Lysenkov, nicméně já jsem získal podobná svědectví na své cestě do Tádžikistánu v létě roku 2002 (Лысенков, 2003, s. 110–114).
- ³⁵ Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан об урегулировании вопросов двойного гражданства от 7 сентября 1995 [Smlouva mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán o regulaci otázek dvojího občanství ze 7. září 1995]. Dokument však vstoupil v platnost až v dubnu 1997. Bohužel se mi nepodařilo zjistit přesné údaje o počtu lidí s dvojím (ruským a tádžickým) občanstvím, nicméně podle neoficiálních údajů jde maximálně o tisíce případů, a to vzhledem ke komplikované proceduře získání ruského občanství ve skutečném životě.
- ³⁶ Nikolajeva uvádí z politických důvodů navýšený počet ruské populace v Tádžikistánu v ruských statistických (cca 320 tisíc), (Николаева, 2001, s. 134).
- ³⁷ V bývalém hornickém městě Šurob na severu Tádžikistánu žije dodnes okolo 4000 Rusů, vesměs invalidů nebo důchodců s minimálním důchodem a s minimální šancí na výdělek (Потарь, 2003, s. 57–60).
- ³⁸ Článek 2 Ústavy Republiky Tádžikistán, např. <http://www.tajikistan.ru/constitution.htm> [12. 8. 2004].
- ³⁹ Moje pozorování v létě roku 2003.
- ⁴⁰ Perská písmena (modifikovaná arabská abeceda) se používají výjimečně pro ozvláštňení a ozdobení (např. nápisy na obchodech). V této souvislosti je zajímavý fakt samotné mírové smlouvy v Tádžikistánu, kterou prezident Emómali Rahmónov podepsal azbukou, zatímco podpis Saída Abdulló Núrího (za opozici) byl v perském písmu.
- ⁴¹ Podle údajů ruského Ministerstva zahraničí se počet škol v letech 1992–2002 snížil z devadesáti na třicet a podobný poměr platí i u škol se smíšenou výukou (Русский язык в мире, 2002).
- ⁴² K začátku školního roku 2003/2004 studovalo na vysokých školách v Tádžikistánu 107 tisíc studentů, přičemž za poslední léta je pozorována značná dynamika růstu. Rok předtím šlo o 97 tisíc studentů, v roce 2001/2002 to bylo 84 tisíc a v roce 2000/2001 pak 77 tisíc studentů (Содружество независимых государств..., 2004, s. 155). Podle oficiálních údajů Ruského statistického úřadu počet studujících Tádžiků stoupl z 200 ve školním roce 1999/2000 na 500 ve školním roce 2002/2003 (Российский статистический ежегодник, 2003).
- ⁴³ V Autonomní oblasti Horský Badachšán je např. dodnes slabě vysílání tádžické televize, zatímco signál dvou ruských televizních stanic lze chytit bez problémů (moje pozorování v létě roku 2003).
- ⁴⁴ Přesný počet migrantů není přesně ověřitelný, většina dohadů se pohybuje mezi 500 000 a 700 000 migrantů, ale vyskytuje se i cifra, která se blíží k milionu (celková populace Tádžikistánu se odhaduje okolo 6,5 mil.). Oficiální ruské statistiky však hovoří pouze o 16 800 pracovních z Tádžikistánu za rok 2002 (Российский статистический ежегодник, 2003, s. 142).
- ⁴⁵ Již několik let se v Rusku ozývají hlasy, požadující zavedení např. vízové povinnosti vůči Tádžikistánu. Toto opatření by ovšem pouze zvýšilo podíl šedé ekonomiky a nelegální migrace v celém procesu. Ruští diplomaté v Tádžikistánu již v roce 2003 zaútočili na tádžické sdělovací prostředky, které diskutovaly o smysluplnosti ruské vojenské základny a pohrozili vyhoštěním všech tádžických pracovníků z Ruska (Blank, 2003).
- ⁴⁶ Pro srovnání, státní rozpočet Tádžikistánu na rok 2003 jen těsně přesahoval 250 mil. \$. RFE/RL Central Asia Report, Vol. 4 (15 June 2004), No. 23, <http://www.rferl.org> [13. 7. 2004].
- ⁴⁷ V roce 2003 byla např. podepsána významná dohoda mezi Ruskem a Tádžikistánem o pracovních poměrech a ochraně práv občanů obou států, avšak podobně jako mnoho dalších zůstává i tato dohoda spíše na papíře. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о трудовой деятельности и защите прав граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан и граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации от 4 июня 2003 № 325 [Smlouva mezi vládou Ruské federace a vládou Republiky Tádžikistán o pracovních činnostech a o ochraně práv občanů Ruské federace v Republice Tádžikistán a občanů Republiky Tádžikistán v Ruské federaci ze 4. června 2003], http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_81865.html [13. 7. 2004].
- ⁴⁸ Podle studie, sponzorované Mezinárodní organizací pro otázky migrace (IOM), musí na pozemní cestě z Tádžikistánu do Ruska, která trvá autobusem 20–25 dní, každý migrant projít bezpočtem pohraničních dopravních kontrol. Při nich je na běžném pořádku zabavování dokladů, vymáhání úplatků za jejich navrácení (obvykle okolo 200 Rbl za osobu) a jiné šikanování. Tádžičtí migranti si v tomto směru nejvíce stěžují na uzbecké a kazašské orgány moci (Трудовые миграции из Таджикистана, 2003).
- ⁴⁹ Byl zaznamenán případ vesnice Karakčikum v Kanibadamském okrese (severní Tádžikistán), z níž všichni muži odjeli na práci do Ruska, přičemž si společně pronajali letadlo, společně převedli vydělané peníze a společně vyjednávali i o práci. Ve vesnici byl splněn plán obce na výběr daní a ekonomika obce se prudce zvedla (Трудовые миграции из Таджикистана, 2003).

Literatura

Prameny

- Внешняя торговля стран Содружества Независимых Государств [Zahraniční obchod SNS], (2003). Статистический сборник. Москва: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2003.
- Российский статистический ежегодник [Ruská statistická ročenka], (2003). Москва: Госкомстат России, 2003.
- Сборник законодательных актов и документов (S. I.), www.businesspravo.ru [25. 4. 2005].

KONZULTACE: TÁDŽIKISTÁN

- Содружество независимых государств в 2003 году (2004). Статистический справочник [Společenství nezávislých států v roce 2003. Statistická příručka]. Москва: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2004.

Monografie a odborné stati

- Abdullaev, Rašíd – Babachanov, Umed (1997): Děkuje Tálíbanu za mírovou dohodu v Tádžikistánu. Mezinárodní politika, ročník XXI (1997), číslo 11, s. 22–23.
- Blank, S. (2004): Russian forces in Tajikistan: A Permanent Presence? Central Asia – Caucasus Analyst, 16 June 2004, s. 5–6.
- Blank, S. (2003): Russia's More in Central Asia. Central Asia – Caucasus Analyst, 7 May 2003.
- Horák, Slavomír (2005): Střední Asie mezi východem a západem. Praha: Karolinum, 2005.
- Horsman, S. (1999): Uzbekistan's involvement in the Tajik Civil War 1992–97: Domestic considerations. Central Asian Survey, Vol. 1 (1999), No. 18, s. 37–48.
- Rashid, Ahmed (2001): Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia. New Haven – London: Yale University Press, 2001.
- Rubin, B. R. (1994): Tajikistan: From Soviet Republic to Russian-Uzbek Protectorate. In: Mandelbaum, M. (ed.): Central Asia and the World. New York: Sharpe, 1994, s. 207–224.
- Кудряшев, А. (2002): Торгово-экономические отношения России со странами СНГ: основные тенденции и проблемы развития. Реформы вчера, сегодня, завтра [Obchodní a ekonomické vztahy Ruska se zeměmi SNS: základní tendence a problémy rozvoje. Reformy včera, dnes a zítra]. Москва: ИМЭПО РАН, № 6, 2002.
- Макдермотт, Р. (2003): Укрепление безопасности границ в Таджикистане: будет ли это заслоном на пути наркотрафика? [Posílení bezpečnosti hranic v Tádžikistánu: stane se tento akt překážkou na drogových trasách?]. Центральная Азия и Кавказ, № 1 (25), 2003.
- Николаева, Л. (2001): Русские Таджикистана как социально-этническая группа [Rusové Tádžikistánu jako sociálně-etnická skupina]. Политика, № 3 (21), Осень 2001, s. 130–138.
- Паин, Э. (2001): Нация и мир. Национальные особенности наркоторговли [Národ a svět. Národnostní specifika obchodu s drogami]. Дружба народов, № 12, 1. 12. 2001, s. 166–178.
- Саидов, С. (2001): Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате [Mezistátní vztahy Republiky Tádžikistán]. Душанбе: АВАСТО, 2001.
- Трудовые миграции из Таджикистана [Pracovní migrace z Tádžikistánu], (2003). Душанбе: ИОМ – НИИ Шарк, 2003 (rukopis).
- Центральная Азия до и после 11 сентября: геополитика и безопасность [Střední Asie před a po 11. září: geopolitika a bezpečnost], (2002). Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований, 2002. Каритолла III. Центральная азиатская стратегия России [Středoasijská strategie Ruska], http://www.kisi.kz/Parts/books/02-12-03Central_Asia4.html [26. 4. 2003].

Publicistika a ostatní

- Arman, Kambiz (2004): Tajikistan Shuns United States, Tilts towards Russia. Eurasianet.org, 14. 6. 2004, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav061404a.shtml> [12. 7. 2004].
- Абдуллаев, З. (2005): Таджикский алюминий станет русским. А Таджикистан? [Tádžický hliník bude ruský. A Tádžikistán?]. Avesta.tj, 7. 4. 2005.
- Арман, К. (2004): Россия и Таджикистан. Снова друзья [Rusko a Tádžikistán. Opět přátelé]. EurasiaNet.org, 1. 11. 2004.
- Божьева, Ольга (2001): Антиталибский форпост. Независимая газета, 21. 9. 2001, s. 10.
- Борисов, А. (2003): Пожизненные планы Эмомали Рахмонова [Doživotní plány prezidenta Rahmónova]. Санкт-Петербургские Ведомости, 12. 7. 2003, <http://www.spbvedomosti.ru/2003/07/12/pozzzjk.shtml> [19. 7. 2004].
- Волк, А. (2004): ОДКБ отпугивает террористов [ODKB odstrašuje teroristy]. Gazeta SNG, 6. 8. 2004.
- Воробьев, Владислав (2005): Владимир Путин и Эмомали Рахмонов обсудили антикризисный план действий в Центральной Азии [Vladimir Putin a Emómali Rahmónov posoudili protikrizový plán akcí ve Střední Asii]. Российская газета, 7. 4. 2005.
- Воробьев, Владислав (2005): Таджикский майдон. Путин объяснил Рахмонову, как не стать Акаевым [Tádžický majdan. Putin vysvětlil Rahmónovovi, jak by se neměl stát Akajevem]. Российская газета, 7. 4. 2005.
- Защита Рахмонова (2005). Чубайс не оставляет идею „с-инвестировать“ в Таджикистане \$ 2 млрд [Čubajs se nezřká ideje „proinvestovat“ 2 mld. \$ v Tádžikistánu]. Gzt.ru, 7. 4. 2005.
- К открытию первого КПП на китайско-таджикистанской границе [K otevření prvního hraničního přechodu na čínsko-tádžikistánské hranici], (2004). Centrasia.ru, 3. 3. 2004, <http://www.CentrAsia.Ru/newsA.php4?st=1078324080> [12. 7. 2004].
- Лысенков, Д. (2003): Русские в Таджикистане: уйти и не вернуться [Rusové v Tádžikistánu: odejít a nevrátit se]. Россия и мусульманский мир, № 6 (132), 2003, s. 110–114.
- Плугатарев, И. (2004): Душанбе добивается контроля над наркотрафиком [Dušanbe se domáhá kontroly nad přeragov drog]. Независимое военное обозрение, 4. 6. 2004.

- Ротарь, И. (2003): Славяне хотят уехать из Средней Азии, но не могут [Slovanské národy chtějí odejít ze Střední Asie, avšak nemohou]. Россия и мусульманский мир, № 6 (132), 2003, s. 57–60.
- Русский язык в мире [Ruský jazyk ve světě], (2002). Третий департамент стран СНГ МИД Российской Федерации, 21. 8. 2002.
- Сергиенко, Владимир (2004): Единство умных [Jednota moudrých]. Континент, № 13 (125), 7.–20. 7. 2004, <http://www.continent.kz/2004/13/8.htm> [12. 7. 2004].
- Спор о погранвойсках нагнетает напряженность в отношениях между Таджикистаном и Россией [Spor o pohraničních vojskách vyvolává napětí ve vztazích mezi Tádžikistánem a Ruskem], (2004). Eurasianet.org, 12. 8. 2004.
- Хайруллин, М. (2004): Героиновый транзит [Heroinový tranzit]. Чароги руз, № 1, 2004, s. 8–9.
- Худойбердыев, Бахтиер (2004): Россия-Таджикистан. Сверка часов [Rusko – Tádžikistán. Kontrola hodin]. Centrasia.ru, 28. 6. 2004, <http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1088423880> [19. 7. 2004].